

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., нарративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРИГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видрукувано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

О. В. РУСІНА (Київ)

ДО ІСТОРІЇ МОНАСТИРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА СІВЕРЩИНІ

(Випис 1606 р. путивльського Молчинського монастиря)

Історію українських земель XVI ст. досить ґрунтовно досліджено майже в усіх її аспектах. Виняток становить Сіверська земля, котра тоді перебувала у складі Московської держави*. На сьогодні єдиним спеціальним дослідженням, присвяченим Сіверщині тієї доби, є розділ історично-географічної праці М.М.Тихомирова "Россия в XVI столетии"¹, невеликий за обсягом і малоінформативний.

Нерозробленість у фаховій літературі проблем історичного розвитку Сіверщини у XVI – на початку XVII ст. не в останню чергу є наслідком того, що значну кількість тогочасних джерел ще й досі не запроваджено до наукового вжитку. У XIX – на початку XX ст. бурхлива археографічна діяльність Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів практично не заторкнула Північного Лівобережжя; чернігівські ж краєзнавці зосередили свою увагу на публікації пізніших за часом матеріалів. Наступні десятиріччя, як відомо, характеризувалися зниженням інтенсивності археографічної діяльності в Україні; на цьому тлі симптоматично, що таке цінне джерело з історії Путивльщини, як "отдельная книга" 1594 р., побачило світ у збірці "Новые документы о России конца XVI – начала XVII века"².

Тож нині на часі є звернення до джерел з історії Сіверщини XVI – початку XVII ст., що з них першочергове значення мають статистичні та описові матеріали: адже якщо події політичного життя у регіоні реконструюються за літописними даними й дипломатичним листуванням, то вивчення економічних, соціальних і демографічних процесів цієї доби неможливе без публікації репрезентативних документальних пам'яток – передусім, писцевих та оброчних книг. Вони, хоч і дійшли до нас у незначному обсязі й лише починаючи з 20-х років XVII ст., мають істотний інформаційний потенціал, засвідчений низкою публікацій³. Завдяки їм

* Нагадаємо, що інкорпорацію Сіверщини було здійснено внаслідок московсько-литовської війни 1500-1503 рр.; повернення цих територій, за винятком Путивльщини, відбулося 1618 р. за умовами Деулінської угоди, закріпленими 1634 р. "вічним" Полянівським миром.

досліджено особливості господарської діяльності служилого та міського населення Сіверщини; “а ось що відбувалось у величезних “починках”, які мали на Півночі Лівобережжя монастирі ... можна лише гадати, виходячи з загальних закономірностей або праць з історії інших регіонів Російської держави”⁴. Тому не випадково у спеціальній літературі визнано за перспективний на сьогодні напрям археографічної діяльності обстеження приватних і монастирських фондів Російського державного архіву давніх актів з метою виявлення та публікації відповідних матеріалів⁵.

Зазначимо, що безумовний інтерес становить також фонд Посольського приказу, зокрема, документи щодо розмежування між Російською державою та Річчю Посполитою за умовами Полянського миру, серед яких чимало поземельних актів, у тому числі з описом монастирських маєтностей. Серед них – найраніший (1638 р.) список грамоти Івана IV новгород-сіверському Спасо-Преображенському монастирю (1551 р.), а також копія грамоти Бориса Годунова цьому ж монастирю, яка за формою є виписом з писцевих книг 80-90-х років XVI ст., що не збереглися до нашого часу*.

У формі випису дійшли до нас і дані про земельні володіння путивльського Молчинського монастиря (РДАДА, ф.79, оп.1 (1636 р.), спр.6, арк.137–143). Випис був зроблений з писцевих книг Путивля 7065 (1556/57) р. і став підставою для пожалування Василя Шуйського у липні 1606 р. Цей документ, уперше виявлений на початку 1970-х років⁶ і досі не опублікований, не лише містить опис монастирської вотчини, а й дає чітке уявлення про характер та форми її господарської експлуатації, фіксує тогочасну антропонімію і топонімію регіону, а також про номенклатуру знаків власності на бортних деревах – так званих “знамен”, що вже не раз ставали об’єктом історичних та історично-лінгвістичних досліджень⁷. У комплексі з пізнішими матеріалами⁸ цей випис дає можливість простежити поступове зростання маєтностей Молчинського монастиря, котрий на початку XVII ст., за спостереженнями І.М.Міклашевського⁹, перетворився на найвизначнішого з-поміж землевласників південної “україни” Московської держави.

При публікації випису зберігаються літери е, і, і, ѓ, ѡ, ѣ, љ, Ѡ, ѡ; виносні літери позначаються курсивом; титли не розкриваються. Пунктуація відповідає вимогам сучасного правопису. Фоліація оригіналу подана на полях напроти знаку закінчення аркушу (//). Літерні позначення чисел зберігаються і розшифровуються у квадратних дужках; так само подаються фрагменти, опущені переписувачем при копіюванні. У круглих дужках відновлюються пошкоджені місця документа.

* Див. їх публікацію: Русіна О.В. Грамоти новгород-сіверському Спасо-Преображенському монастирю (у копіях севського походження) // Укр. археогр. щорічник. – К., 1993. – Вип.2. – С.138-152.

Выпис с путивльских с писцовых кнѣгъ писма Захаря Плещѣева
жѣ [65] году Прчстые Бдцы Молчинского мнстра ухोजеемъ бортным
и всяким угодыам.

Соцкои Ивана Власов ходит ухोजеи Линевскои на суходоле;
а в том ево ухожье бортных деревъ со пчелами десеть бортеи, а
*-неделного бортногѡ дерева сто бортеи, а делного бортного
дерева-*, которое вперед в борти пригодитца, и тово сказали много,
а счету не вѣдают;
а дають с тово ухожа оброку девет пуд меду игумену з братею;
а в том ево ухожье два знамени: знама тренога, знама кобылка;
а ходит по игуменской (гр)амоте.

Тишка, Власов снѣ, ходит ухोजеи Лине в(ск)ои на суходоле;
а в том их ухожье [бортныхъ деревъ] со пчелами десет бортеи, а дѣли
сто бортеи, а неделного бортного дерева, которое в борти
пригодитца, того сказали много, а счету не вѣдают;
а дают с того ухожья з году на год оброку игумену з братьею девет
пуд меду;
а знамяна тѣж тренога да кобылка;
а ходит по игумновой же грамоте.

Ивана Власовъ, снѣ Ядрѣевског.*, да снѣ ево Дениско ходить
ухोजеи Кохоновскои на Соболевице и на озере на Седри;
а преж тогѡ тот ухोजеи был за Ивашком Степановым, а давал Ивашко
девет пуд меду; а ннече Ивана наддал над старым оброком три пуды
меду, и вперед ему давати с тог. ухожья двенатцат пуд меду;
в озерѣ в Седре лова т рыбу, а половину тоѣ рыбы дает игумену з
Арк.
138 братьею, а другую половину **тоѣ рыбы** емлют себѣ; а рыба в о//
зерѣ лини и караси;
а в том ево ухожье [бортныхъ деревъ] со пчелами десеть бортеи, а
дѣли сто бортеи, а недѣльного бортного деревья, которое вперед в
борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают;
а знама у него кобылка;
а ходить по игумновой грамоте.

. Помилка копііста: в оригіналі мало бути "делного бортногѡ дерева сто бортеи, а
неделного бортного дерева".

* Слово правлене.

**.* Написано над рядком.

Васка Ивановъ, снѣ Грѣчигина, да его снѣ Степашко ходить ужожи в Ключети Борзаковской на рекѣ (на) Семи; а преж того был тот ужожи за ево матерю, за вдовою за Машкою; а в том ево ужоже бортных дерев со пчелами десет бортеи, а дѣлных пятьдесят дерев, а неделново бортново дерева, которое вперед в борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают, а дають с тово ужожа игумену з братьею пятнатцат пуд меду; а в том ево ужоже знама куцер.

Панша, Яковлев снѣ, ходит ужожи Федоровской в Линеѣ же; а в том ево ужожи бортных дерев со пчелами десет бортеи, а дѣлновом пятьдесят дерев, а недѣлновом бортново деревья, которое в дел пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают; а дають с тово ужожа игумену з братьею шесть пуд меду; а в том ево ужоже два знамени: знама граница со тном, знамя косица.

Федка, Иванов снѣ, ходит ужожи Михайловской на рекѣ на Суле*, и на Вири, и по рекѣ по Ромну, и по озерку; а в том ево ужожи бортных дерев со пчелами пятнатцат бортеи, а дѣли сто бортеи, а неделново бортново дерева, которое вперед в борти // пригодитца, и тово сказали много, а счету не вѣдают; а дають с тово ужожа оброку з году на год три кади меду, осмнатц(ат) пуд; а в том ево ужоже три знамени: знамя ребра, да знамя вески, да знамя лопата; а в том своем озере рыбу ловат, караси и лини, и бобровые гоны гонят; а ходят по игумновой грамоте.

Арк.
139

Тимошка Иванов, снѣ Суховерхова, ходить ужожи Игнатовской Фаустова на Линевском лѣсу; а в том ево ужоже бортных дерев со пчелами шесть бортел, а дѣли сто бортеи, а неделново бортново деревья, которое вперед в борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают; а дають с тово ужожа оброку осмнатцат пуд меду с ведром; а в том ево ужоже три знамени: знамя мотовили, тагол**, знамя белка; а ходит по игумновской грамоте.

Ивашко Федоров, снѣ Воцинин, ходить ужожи Лукинской и усть Плюскинсково ужожа;

* Помилка копіїста: в оригіналі мало бути "Семи" (РДАДА. – Ф. 1209, спр. 368. – Арк. 504).

** Перекручене копіїстом "глагол" (РДАДА. – Ф. 1209, спр. 368. – Арк. 499).

а в том ево ухоже бортных дерев со пчелами три борти, а дѣлногѡ трицать дерев, а недѣлново бортног. дерева, которое вперед в борти пригодитца, тогѡ сказали много, а счету не вѣдаютъ;
а дает с тово ухожа игумену оброку три пуды меду;
а в том ево ухоже знамя куница;
а ходитъ по игумновой грамотѣ.

Исачко Федоров, снѣ Горнастаев, ходит ухожеи в Рылскои волости і в Рылском уѣзде в Хохолскои волости;
Арк. а ннѣ, сказывають, тог ухожеи пусть и не ходит них//то; а преже
140 тово с тово ухожа шлѡ оброку к Прчстои к Молчинскои шесть пуд меду;
а ннѣ с тово ухожья не идет ничевѡ.

В Путивльском же уѣзде тово ж мнстря Петрушка Ивановъ, снѣ Ионинсковѡ, ходит ухожеи на суходоле Старцов;
а в том ево ухѡжьѣ бортных дерев со пчелами четыре борти, а делного сорок бортеи, а неделново бортного дерева, которое вперед в борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдаютъ;
оброку дает с тово ухожа четыре пуда *-меду* игумену молчинскому;
а в том ево ухожи два знамени: знамя взвильѣ на обе стороны, поперег рубеж, знамя перемонатки.

Васка, Оникиев снѣ, ходитъ ухожеи Окуловскои на суходоле;
а в том ево ухоже бортных дѣрев со пчелами шесть бортеи, а делново шестьдесят дерев, а неделново бортног. дерева, которое вперед в борти пригодитца, того сказали много, а счету не вѣдаютъ;
а давал с тово ухожья оброку пятнатцат пуд меду, а ннѣ наддал пуд меду, і вперед ему давати шеснатцать пуд меду;
а в том ево ухѡжьѣ два знамени: знамя посох да знама посох же с приметки.

Молчинского ж мнстря у города два озера, озеро Линчоя да озеро Кобылка, да струга Пружинка течет из озера ис Хотыша в реку Семь; а ловат тѣ озерка Молчинскогѡ мнстря [рыболовли]; а в тѣх озерах рыба лини и караси.

Арк. К мстрю ж // в Клечети озеро Молча, а ловятъ то озеро
141 рыболовли. Васка Гречиха пѡловину тоѣ рыбы даетъ на братью Молчинсково мнстря, а другую половину тоѣ рыбы емлет на себя; а рыба в тѣхъ озерках караси, и лини, і вьюны; а половина тоѣ рыбы идет братѣ. Вешние ловли закотные, а осеннеи и зимнеи не идет. А того озера длина на полверсты, а поперег на перестрел, а инде менши.

- Написано над рядком.

Молчинсково ж мнстра два селища, Линевское да селище Климѡвское, оба пусты перелогом лѣтъ с сорок и болши, и не пашет никто.

Молчинсково ж мнстра ужожи бортные в Клепетцкой волости: ужожеи Сонинскои на рекѣ на Ромну в Кузятинѣ, а другое в Стоговской на рекѣ на Сулѣ, и [с] Стоговсково и с Дюдинсково идет дани кад меду; да ужожеи Владелище у Демьяновиць, а дани полчетверта ведра; да ужожеи Мохновичи на рекѣ на Сулѣ да на рекѣ на Ромнѣ, а дани полжади меду; а в тѣх ужожах бортных дерев со пчелами пятнатцать бортеи, а делново бортново дерева *-сто бортеи, а неделного бортного дерева* и тово сказали мног., а счету не вѣдаютъ; а в тѣх ужожах четыре знамени: знамя лукъ с стрѣлою, знамя три рубежи, знамя сапожок **-да знамя осока**-; а дали ему тѣ ужожи къ Егорью Стра[с]тотерпцу Клепетцкой* волости сотцкой Степанка, Кузовкудинов снѣ, с товарищи; а тѣ у него знамена въ Еванельѣ написаны; а [ходить] тѣ ужожи бортникъ Игнатко Ивановъ, снѣ Князикѡв, да снѣ ево Івашкѡ с товарищи; а сказали Молчинсково мнстра игумену з братьею ихъ // ужожевъ бортники, что тѣ их мнстрские ужожи не с раду и не с одново порознь.

Арк.
142

Ужожеи Прчстые Молчинского мнстра от Мяти по (л)ужекъ, от Ровни по дорогу, а вниз рекою (к) Песку; а придали ему тотъ ужожеи сотцкой (Д)онетцкой волости; а дают с тово ужожа (з) году на год оброку игумену шесть (п)уд меду да куницу; а тот ужожеи написан во Еванельѣ; а ходит тот ужожеи Васка Татаринѡв.

Да маса [?] [...] а в том ево ужоже бортных дерев со пчелами и безо пчел бортеи нету ж, а дають оброкъ з бобровых гоновъ.

Да Прчстои же Молчинсково мнстра в Городетцкой волости ужожеи бортной Подгорье да Цереметцкой борокъ и з береги з бобровыми, и с перевеси, и [с] спуды; а придал тот ужожеи к Прчстои Михаило Санков да брат ево Остапъ; а в том ево ужоже [бортныхъ деревъ] со пчелами шесть бортеи, а дѣли пятдесять бортеи, а неделново бортново деревъ, которые вперед в

. Написано над рядком.

**.* У текстї цей фрагмент помилково вміщено нижче, між словами “сотцкой” і “Степанка” (коригуємо за: РДАДА. – Ф. 1209, спр. 368. – Арк. 507-507 зв.).

* Перекр. “Клепетцкой”..

борти пригѡдитца, тово сказали много, а счету не вѣдаютъ;
 а ходитъ тот ухожеи Васка Олезѣвъ;
 а давал с тово ухожьа к Прчстои Молчинскои по три пуды меду, а
 нѣече наддал пуд меду, і вперед ему давати четыре пуда меду;
 а знама в том ухожье взвиле з двема рубежи;
 а то у нихъ знамя писанѡ въ Евангелье.

І всего мнстрьскихъ Молчинских ухожьев шеснатцат, а бортных
 дерев со пчелами сто пять бортеи, а безо пчел восьмьдесять вѡсмь*
 дерев, а неделново бортного дерева, которое в борти пригѡдитца, и
 Арк. того сказали много, а счету // не вѣдаютъ,
 143 а оброку старого с тое со всѣе волѡсти сто дватцать четыре пуда и
 полпета ведра меду да куница, а новые наддачи пять пуд меду; і всего
 с тое мнстрьскои волости старог. оброку и с наддачею сто дватцать
 девят пуд и полпята ведра меду да куница.

А у подлинныє выписи припис дьяка Гаврила Михѣва.

Справка подячево Домашнево Степанова.

А назади у выписи написанѡ: РДІ [114] г., июля въ 3 [7] де. гсдрь
 црь і великий кнзь Василеи Иванович всеа Русии пожаловал, велѣл им
 по сеи выписи владѣт по прежнему.

Припис дьяка Томила Лугѡвского.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1 (1636 р.), спр. 6. – Арк. 137-143.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ ПІД ТИТЛАМИ ТА СКОРОЧЕНЬ

Бдцы - Богородицы
 гсдрь - государь
 кнїть - книг
 кнзь - князь
 мнстрьские - монастырские
 мнстрьскихъ - монастырских
 мнстрьскои - монастырской
 мнстра, мнстря - монастыря

мстрию - монастырю
 нїе - пыше
 нїече - нынече
 Прчстои - Пречистой
 Прчстыє - Пречистые
 сїть, снъ - сын
 црь - царь

¹ Тихомиров М. Н. Россия в XVI столетии. – М., 1962. – С.407-414.

² Анпилогов Г. Н. Новые документы о России конца XVI – начала XVII века. – М., 1967. – С.130-306.

³ Эрнст Н. Л. Путивль и его посад в первой половине XVII-го века // Юбилейный сборник статей студенческого историко-этнографического кружка при имп. университете св.Владимира. – К., 1914. – С.57-79; Булгаков М.Б. Бортничество служилых людей

* Помилка копіїста: в оригіналі мало бути “вѡсмь[сотъ] восьмьдесять”.

Северской земли в первой трети XVII в. // Крестьяне и сельское хозяйство России в XIV-XVIII веках. – М., 1989. – С.125-144; Булгаков М.Б. О некоторых сторонах хозяйственной деятельности посадских людей г.Путивля в первой половине XVII в. // Город и горожане России в XVII – первой половине XIX в. – М., 1991. – С.74-93.

⁴ Балабушевич Т. А. До питання про публікацію джерел з соціально-економічної історії малодосліджених регіонів України // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. – К., 1988. – С.139.

⁵ Там само.

⁶ Шеламанова Н.Б. Документы государственных межеваний 30-40-х годов XVII в. // АЕ за 1971 год. – М., 1972. – С.170.

⁷ Коткова Н.С. Названия русских бортовых знамен – историко-лингвистический источник // Исследования по лингвистическому источниковедению. – М., 1963. – С.120-133; Антилогов Г.Н. Бортовые знамена как исторические источники (по путивльским и рыльским переписным материалам конца XVI и 20-х гг. XVII в.) // Сов. археология. – 1964. – №4. – С.151-169; Булгаков М.Б. Борничество служилых людей ... – С.141-142.

⁸ РДАДА. – Ф. 281 (ГКЭ. Путивль). – № 9583, 9584, 9585; ф. 1209. – Спр. 368. – Арк. 498-508; Труды Курского губернского статистического комитета. – Вып.1. – Курск, 1863. – С.562-578; Палладий. Историко-статистическое описание Молчинской Рождество-Богородицкой Печерской мужской Сафрониевой пустыни. – М., 1895. – С.14-15; Актовые и летописные материалы о восстании И.И.Болотникова / Публикацию подгот. В.И.Корецкий // Сов. архивы. – 1976. – №5. – С.57-58. На початку століття списки опублікованих грамот зберігалися в архівах Молчинського монастиря і Молчинської Софронієвої пустині (Лебедев А.С. Сведения о некоторых архивах духовного ведомства в губерниях Курской и Харьковской // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда (=Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Т.13). – Харьков, 1902. – Т.2. – Ч.1. – С.166, 179). Див. також оборочний випис 1601 р.: Памятники южновеликорусского наречия. Конец XVI – начало XVII в. – М., 1990. – №57. – С.66-67.

⁹ Миклашевский И.Н. К истории хозяйственного быта Московского государства. – М., 1894. – Ч.1: Заселение и сельское хозяйство южной окраины XVII века. – С.132-133. Порівн.: Багалей Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М., 1887. – С.119-120.